

**AN ALTERNATIVE PERSPECTIVE FOR
EDUCATION OF THE DISABLED: SOCIAL
RESPECT PROVISION FOR THE BLIND
THROUGH MEMORIZING QURAN
(BLIND HAFIZES IN ADIYAMAN FROM
OTTOMAN TO REPUBLICAN PERIODS)**

ENGELLİ EĞİTİMİNE ALTERNATİF BİR BAKIŞ: HAFIZLIK EĞİTİMİYLE
GÖRME ENGELLİLERE TOPLUMSAL SAYGINLIK
KAZANDIRILMASI
(OSMANLIDAN CUMHURİYETE ADIYAMAN'DA KÖR HAFIZLAR)¹

Murat Gökhan DALYAN²
Ali ÜNİŞEN³

Abstract

In the last decades of Ottoman Empire, trachoma, especially with Egyptian and Syrian origin, spread throughout the country and affected a significant part of the society. Trachoma infection left its victims either partly visually impaired or totally blind, which was non-recoverable. Adiyaman (Hisn-ı Mansur) stood out in Turkey with the highest trachoma frequency coincidence, thus, even named as the "homeland of the blind". As the high frequency of blinds in the city, these impaired people were provided with Quran Memorizing Education, through which they could participate into society as respected citizens. Present study explores the way how those impaired citizen were supported to adapt to and participate into the society through provision of Quran Memorizing Education.

Keywords: Blindness, Quran Memorizing Education, Education for Disabled, Adiyaman, Trachoma.

Özet

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında özellikle Mısır ve Suriye'den kaynaklı olarak Trahom hastalığı ülke içerisinde yaygınlık göstererek toplumun önemli bir kesimini etkilemiştir. Bu hastalık nedeniyle halkın bir bölümünde kısmi görme kaybı ve körlük gibi kalıcı hasarlar meydana gelmiştir. Trahom hastalığının ülkemizde ne fazla görüldüğü yer olan Adiyaman (Hisn-ı Mansur)'a bu özelliğinden dolayı körlük memleketi adı verilmiştir. Bu şehirde kör insan sayısının fazla olmasından dolayı engelli olan bu bireylere hafızlık eğitimi verilerek saygın bir şekilde topluma adapte olmaları sağlanmıştır. Bu makalede Adiyaman'daki trahom hastalığının etkisi ve körlere hafızlık eğitimiyle topluma nasıl kazandırıldığı konusu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Körlük, Hafızlık, Engelli Eğitimi, Adiyaman, Trahom

¹ Bu Makale Adiyaman Sosyal Araştırmalar ve Uygulamalar Müdürlüğü Tarafından Desteklenmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Adiyaman Üniversitesi. mgdalyan@hotmail.com

³ Yrd. Doç. Dr., Adiyaman Üniversitesi. aunisen@adiyaman.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışma XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adıyaman ve civarında yaratmış olduğu tahribata halkın kendi iç dinamikleriyle oluşturduğu hafızlık eğitimi ile cevap vermesi üzerine kurulmuştur. Çalışmadaki temel zorluk bu konunun bir halk hareketi şeklinde kendiliğinden gelişmesinden dolayı yazılı kaynak ve resmi belgenin bulunmasında yaşanmıştır. Mevcut belgeler daha çok hastalığın tıbbi yönüyle ilgili olduğundan eğitim konusu yazarların kendi gözlemlerine halk arasındaki veri toplamalarına bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu konudaki en büyük sınırlamayı, bu tarz bir hafızlık eğitimi veren ve alan bireylerin birçoğunun hayatta olmaması oluşturmaktadır. Bu sınırlılıklar içinde elde var olan veriler ve kişilerden istifadeyle bu konunun tarihin sayfalarına mal olması ve engelli eğitime alternatif bir bakış açısı oluşturması gayesiyle incelenmeye çalışıldı. Bunun içinde konuyla alakalı Adıyaman bölgesinde görev yapmış olan doktorların yazılı metin ve Osmanlı arşiv vesikalarına ve bu belgelerdeki kayıtlara başvurulmuştur. Micro bir alan çalışması olduğundan daha çok Adıyaman'daki uygulamalar göz önünde tutulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Körlere Verilen Eğitim

İnsanoğlunun bazı bireyleri insanlığın var oluşundan itibaren savaş, kıtlık, hastalık gibi çeşitli nedenlerden dolayı bazı uzuvlarını kaybederek engelli durumuna düşmüşlerdir. Bu nedenle tarih boyunca bu tür insanların toplumsal yaşama uyum sağlaması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde engelli gruplarından körler, dilsizler ve sağırlar için açılan okulda körlere yönelik eğitim faaliyetleri 17 Mart 1891 tarihinde başlamıştır. Bu şubede ama öğrencilere Türkçe, Fransızca, müzik, tarih, coğrafya ve hesap derslerinin kabartma harflerle okutulması kararlaştırılmıştır⁴. Bu derslerden özellikle okuma ve müzik derslerine ağırlık verilmiştir. Bu okulu bitirenler öğrendikleri müzik aletleri ve parçalarla geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim körler için tahsis edilen beş öğretmen ve bir mübaşirden en fazla maaşı 500 kuruşluk maaşla müzik ve tarih öğretmeni almıştır. Ancak bir müddet sonra körler şubesinde müzik derslerinin kaldırılmasıyla birlikte ama öğrenciler bu okulu terk etmişlerdir. 1900'lere kadar bu durum böyle kalmıştır⁵. 1902'den sonra Körlere eğitime önem veren Dr. Mehmet Esat, Belçika'da yapılan Dünya Körlere Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmış ve burada körler ile ilgili gözlemlendiği eğitim, öğretim ve teknikleri ülkesinde de uygulamaya çabalamıştır. Ona göre körlere meslek olarak Avrupa'daki gibi sepet örme, fırça yapma, çorap örme marangozluk yapma ve dikiş nakış gibi işler öğretilerek geçimleri sağlanabilirdi. Ders olarak da Kuran-ı Kerim ve hafızlık eğitimi verilerek mübarek günlerde ve aylarda tilavet yaptırılarak ekonomik olarak geçimleri sağlanabilirdi. Mehmet Esat'ın bu görüşü II. Abdülhamit tarafından uygun görülerek Darülaceze bünyesinde 60 kişilik bir körler okulu açılması kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde İstanbul'un Acıbadem bölgesinde de bir körler okulu açılmaya çalışılmıştır. Ancak gerek Darülaceze'nin mâli durumundan gerekse de II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle birlikte açılması planlanan bu körler okulu girişimi sonuçsuz kalmıştır⁶. Bu okul dışında Osmanlı Devleti'nde körlere hafız olarak yetişmeleri için Darulhuffaz adlı bir kurumun var

⁴ Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi", OTAM, XXXII/53, 2013, s.62; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, PegemA Yayınları, İstanbul 2012, s.248; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.3-4, İstanbul 1973, s.1165-168.

⁵ Ömer Faruk Yelkenci, *Türk Modernleşmesinde II. Abdülhamit'in Eğitim Hamlesi*, *Kaknus Yayınları*, İstanbul 2010 s.138-139; Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi - Sağır ve Körler Mektebi*, Libra Kitap:83, İstanbul 2013, s. 125-126, 129.

⁶ Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "a.g.m.", s.68; Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.150-152. Osmanlı Devleti'nde körlere en iyi icra edebilecekleri meslek olarak müzisyenlik ve masörlük olarak görülmüştür. Bkz. Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.143.

olduğu Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti yayınlarında birkaç sözcük ile belirtilmektedir⁷.

Sağır, dilsiz ve amalar için Osmanlı Devleti tarafından açılan okulun şartları arasında 15 yaşını geçmemek, bulaşıcı hastalık taşımamak ve İstanbul'da kalacak yeri olmak gibi şartlar aranmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere bu okuldan taşradakilerin aksine daha çok İstanbul'da bulunan kimseler yararlanabilmiştir. Bunun dışında bu okula her türlü dinden ve etnik yapıdan bir ayırım gösterilmeden öğrencilerin kaydı kabul edilmiştir⁸. Bu okuldan taşradaki aileler yararlanamadıklarından, buralardan gelen istek üzerine İstanbul'daki okul yatılı hale getirilmiştir⁹. Körler, kendileri ile aynı okulda bulunan sağırlar ve dilsizlerle birlikte toplum içinde herhangi bir sakatlığa meydan verilmemesi için dikkat çekici kırmızı üniformalar giyer ve birbirlerinin koluna girerek eksikliklerini tamamlardı¹⁰.

Osmanlı Devleti'nde körler için açılan bir diğer okul ise Darülaceze'dir. II. Abdülhamit, buraya kabul edilecek körlerin Kuran-ı Kerim, naatlar ve ilahiler ezberletilerek diploma verilmesini, camii, zaviye ve tekkelerde mukabele okumalarını ve zikir çekmelerini istemiştir. Bu şekilde burada eğitilerek hafız olan körlere törenle diplomaları verilmiştir¹¹.

II. Meşrutiyet döneminde körler için okul açma gayretleri sürmekle birlikte I. Dünya Savaşı'na doğru giden gelişmelerin gölgesinde kaldığından açılışı biraz gecikmiştir. Buna rağmen 1915 yılında yine dilsizler okulunun bir şubesi olarak yeniden eğitim öğretime başlamıştır¹². Bu okul İzmir'e taşınmaya kadar İstanbul'da eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

1922 yılında İzmir'de körler ve sağırlar için Fuat Efendi'nin girişimi ile bir okul açılmıştır. İstanbul'daki okul ise, ilk önce Süleymaniye Medresesi'ne taşınmış, ardından da 1926 yılında İzmir'deki okula nakledilmiştir¹³. Bu okulda körler için müzik eğitimine devam edilmiş ve onlardan korolar oluşturularak Halkevlerinde, tiyatro sahnelerine ve diğer resmi kurumlarda senelik konserler verilmesine çalışılmıştır¹⁴. 1945 yılında Türkiye genelinde 85.000 kör ve dilsiz olduğu görülmektedir. Bunların nasıl eğitileceği konusunda TBMM'de tartışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde İstanbul'da ve İzmir'de iki okul olduğu görülmektedir. Ancak bu okullar ihtiyacı toplumsal ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmıştır. Nitekim 1949 yılında İzmir'de sağır ve dilsiz 150 çocuk eğitim görürken aynı yıl eğitim için 500-600 öğrenci sırada beklemektedir¹⁵. 1951 yılında körler ve sağırlar konusunda ne yapılacağı ve yetersizlikler konusundaki tartışmalar devam etmiş ve çocuklar için yurtdışından getirilecek cihaz ve aletlerden gümrük vergisi alınmamasına karar verilmiştir¹⁶. Aynı yıl İzmir'deki bu okul daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek körler ve sağırlar birbirlerinden ayrılmıştır. Sağır ve dilsizler okulu İzmir'de bırakılırken körler okulu Ankara'ya taşınmıştır. 1960 yılında ise Ankara'daki okula ek olarak Gaziantep'e de bir okul daha açılmıştır. Ancak açılan bu okullar

⁷ Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi 1923-1938, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, İtimat Basımevi, İzmir 1938, s. 1-2.

⁸ Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır ve Körler Mektebi*, Libra Kitap:83, İstanbul 2013, s.134-135, 136.

⁹ Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.136.

¹⁰ Ömer Faruk Yelkenci, *a.g.e.*, s.138-139; Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.141-412; Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "a.g.m.", s.62.

¹¹ Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.147.

¹² Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "a.g.m.", s.68.

¹³ Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.162-173.

¹⁴ Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi 1923-1938, s.15-16.

¹⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c019/b090/tbmm080190900601.pdf>

¹⁶ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c008/b091/tbmm090080910264.pdf>

ihtiyacın oldukça altında hizmet verdiği 10.500 okul çağında bulunan âmâ birey olmasına rağmen sadece 197 kişinin hizmet almasından anlaşılmaktadır.

Ankara dışında İstanbul'da ise körler, sağır ve dilsizler için yapılan çalışmalar devam etmiş ve nitekim 1944 yılında Süleyman Gök tarafından İstanbul'da Sağır, Dilsiz ve Körler için yeniden bir okul açılmıştır. Bu okul 1953 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.¹⁷ Günümüzde ise sağlık alanında ve ekonomik alandaki iyileştirmelere bağlı olarak 16 okulda 880 civarında öğrenci kendilerine ayrılan eğitim müesseslerine devam etmektedirler¹⁸.

Trahom Hastalığı ve Etkileri

Trahom; bilimsel adıyla Chlamydia trachomatis adlı virüsün neden olduğu sinsi veya birden başlayan bulaşıcı bir bakteriyel bir hastalıktır. M.Ö. 2000 yılından beri Mısır'dan bütün dünyaya yayıldığı bilinen bu hastalık, Avrupa'ya Napolyon'un Mısır seferi sonucu yayılırken Anadolu topraklarına ise bu bölgedeki savaşlar sonrasında geri dönen asker ve memurlar vasıtasıyla yayılmıştır. Kornea ve damar iltihaplanması ile karakterize edilen hastalık, tedavisiz vakılarda göz kapaklarında ciddi şekil bozuklukları, ilerleyici görme yetersizliği ve körlükle sonuçlanmıştır. Orta Doğu, Güney Asya, Afrika ve Güney Amerika'da yaygın olmakla birlikte endemik bölgelerde, genellikle insan hayatının ilk dönemlerinde bir çocukluk çağı hastalığı olarak çıkan trahom tedavi edilmediği takdirde yaşam boyu sürebilir. Özellikle kuru ve tozlu bölgelerde yetersiz hijyen, yoksulluk ve kalabalık yaşam koşullarında yayılımı yüksektir. Hasta kişinin hastalıkla direkt olarak elle temas ile bulaşmış havlu ve mendil gibi eşyalarla ise dolaylı olarak bulaşma olabilir. Bulaşmada bu etkenler dışında ortamın sağlıksızlığından beslenen mikrop taşıyan karasinekler de etkili olabilir. Dünyada en büyük körlük nedenlerinden birisi olan trahom, hastalık evresinde göz kapaklarının altında oluşan kabarıklıklarla ortaya çıkar, zamanında tedavi edilmediği takdirde kirpiklerin içeriye doğru büyüyerek korneada damarlaşıma ve yaralar oluşmasına neden olarak hastalık ilerledikçe arızalar şiddetlenir. Yaralar iltihaplanarak delinir ve gözün akıp kör olmasına neden olur. Cumhuriyetten önce, ülkemizin geniş bir kısmında çok yaygın bulunan ve önemli oranda da göz hastalıklarına ve körlüklere sebep olan trahom hastalığına karşı yeterli tedbir alınmamış ve bu nedenle de o tarihlerde milyonlarla ifade edilen trahomlu hasta yurttaşımız kendi kaderiyle baş başa kalmıştır¹⁹.

I. Dünya Savaşı'na kadar genellikle güney bölgelerinde endemik olarak görülen bu hastalık savaşın açmış olduğu nüfus hareketleri sonucunda Anadolu'daki diğer şehirlere de yayılmıştır. Trahom I. Dünya Savaşı ve sonrasında birçok il ve ilçede yaygınlık göstererek halkın sağlığını olumsuz etkilemiştir. 1926 yılında Erzurum, Malatya, Erzincan, Diyarbakır, Ağrı, Adıyaman, Eleşkirt, Elazığ, Susehri, Sivas, Arapkir, Bayburt gibi birçok şehirde yayılmıştır²⁰. Trahom mücadelesine ilk olarak 1925 yılında; trahomun meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle "Körler Çarşısı" bulunan Kilis'te ve "Körler Memleketi" denilen Adıyaman'da ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispenseri açılmasıyla başlandı²¹. Adıyaman'da 1925 senesinde

¹⁷ Sezai Balcı, a.g.e., s.162-173.

¹⁸ Sezai Balcı, a.g.e., s.173-174.

¹⁹ Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 133-135; İnci Hot, "Ülkemizde Trahom İle Mücadele", *Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi* 2003, s. 22-23.

²⁰ Vefik Hüsnü, *II. Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Ankara 1927, s.46-47.

²¹ Kâşif Ömer, *Muhtasar Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzama Hastalıkları*, Doğruöz Matbaası, 1934, s. 200; İnci Hot, *Ülkemizde Trahom İle Mücadele*, s. 24. 1925'de körler memleketi denilen Adıyaman'da

20 yataklı bir hastane ve buna bağlı dispenserle çalışmalarına başlayan teşkilat aynı yıl Malatya'da 10 yataklı bir hastane ve dispenser açmıştır. Bundan sonra Malatya merkezleriyle Samsat ve Çalğan bucaklarında ve 1930'da onar yataklı Besni, Kilis ilçeleriyle, Gaziantep ilinde trahom hastanesi ve dispenserleri ilave edilmiştir. Bkz. aynı eser.

muayene edilen 5.685 kişiden 5.446'sında trahom hastalığına rastlanmıştır²². Bu nedenle aynı yıl yalnız Adıyaman'da beş sıhhat memurundan oluşan bir seyyar mücadele heyeti oluşturuldu. Adıyaman'daki hastanenin Baştabipliğine Dr. Kâşif Ömer Bey atandı. Bunun dışında bir asistan tabip, üç sıhhiye memuru, bir eczacı, iki hasta bakıcı aynı kurumda görevlendirilmiştir²³.

Sabit kuruluşlar yanında, hizmeti en ücra kırsal alanlara kadar götürmek amacıyla kurulan gezici ekiplerle taramalar yapılarak, bulunan trahomlu hastalar tedavi edildi. 1930 yılında da Adana, Gaziantep, Kilis ve Besni Trahom Savaş Hastaneleri açılmıştır²⁴. Ancak bu dönemde mâli, personel, fiziki mekân ve ilaç yetersizliğinden dolayı hastalığın önlenmesi konusunda büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Çünkü bu sırada devlet hizmetinde yalnızca 554 hekim olup hemşire yok denecek kadar azdır. Buna rağmen mücadeleye katılanlara hükümetin sınırlı bütçesi içinde yüksek maaşlar verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Trahom Savaş Örgütü Başkanı olan doktor milletvekillerinin üç katı maaş almıştır. Trahomla mücadele için devlet, doktor milletvekillerinin de hastanelerde çalışmasını sağlamıştır. Trahomla mücadele nedeniyle 1950'de sayıları 16'ya ulaşan hastaneler, hastalık geriledikçe kapatılmaya başlanmıştır. En son Trahom Savaş Memuru kursu 1973'de 3 ay için açılmıştır. Sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak 1930'da kurulmuş olan Diyarbakır, Gaziantep ve Kilis'te 1981 yılında Trahom Hastaneleri kapatılmıştır. 1984 yılından sonra Trahomun kontrol altına alınmasıyla birlikte Trahom Savaş Dispanserleri kapatılmıştır. 1979 yılında bu Teşkilatta; 374 Trahom Teknisyeni, 9 Göz Hekimi, 8 Pratisyen Hekim ve 42 Sağlık Memuru çalışmıştır. 1980'li yıllarda 19 ilde Trahom'la mücadele teşkilatı varlığını sürdürmüştür. 1997 yılında uygulamaya konulan "Trahom Kontrol Programı" hastalığın değişen yayılma ve üreme sistemi dikkate alınarak yeniden tanımlanmış ve kontrol altında tutulmasına çalışılmıştır. Buna göre düzenlenen Trahom Kontrol Programı Adana, Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Gümüşhane, Hakkâri, Hatay, İçel, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Osmaniye, Şanlıurfa, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van olmak üzere 30 ilde uygulanan eğitim programında birinci basamak sağlık personeli Temel Göz Sağlığı ve Trahom konusunda eğitilmiş ve Trahom'un yeni evreleme sistemine göre hazırlanan eğitim materyalleri dağıtılmıştır. Yeni veri kayıt sistemine göre Trahom Vakası bildiren 10 ilde 1997 yılında 1595 Aktif Trahom vakası bildirilmiştir²⁵. Direkt olarak trahomla

²² Kâşif Ömer, *a.g.e.*, s. 199-200; Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)," CTAD, Yıl:12, Sayı 23 Bahar 2016), s.173.

²³ Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)," s.178.

²⁴ 80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923 - 2003), Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmet, Ankara 2004, s.8; Mehmet Karagöz, "Cumhuriyet'in Modernleşme" Sürecinde "Malatya" (1930-1938) "Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science* Cilt: 18, Sayı: 1 s.315; Kadircan Keskinbora, "Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihçesine Bakış", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 421. Bu dönemde hastalığın illerdeki yoğunluğuna bağlı olarak bazı bölgelerde aynı Adıyaman gibi körler diyarı olarak anılmıştır. Nitekim Tokat'a bağlı Almus nahiyesi merkezi olan büyük Almus köyünde trahom neticesi ile kör olmuş birçok kişi bulunmasından dolayı Tokat civarında "Almus körleri gibi" diye bir tabir ortaya çıkmıştır. Bkz. Sadet Altay, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tokat Vilayetinde Sağlık Hayatı ve Sorunları (1923-1938)", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012. Cilt III, Tokat* , s.18-19.

²⁵ Kadircan Keskinbora, "a.g.m.", s.422. Daha çok ülkenin güney taraflarında görülen trahom konusunda ise o güne kadar Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa ve Maraş'ta mücadele sürdürülmüştü. Mücadele bölgelerinde toplam 120 yataklı trahom hastaneleri bulunuyordu ve yalnızca 1934 yılında müracaat eden 87.000 kişiden 2215'i tedavi, 4318'i ameliyat edilmişti. Bakan sorulan bir soru üzerine, İstanbul'da 12-16 bin yatağa ihtiyaç bulunduğu halde mevcudun 2820 olduğunu ve doğum için gelen fakir Türk annesini kapıda bırakmamak için Hasekinisa Hastanesinde bir yatakta iki kişi yatırılması emrini bizzat kendisinin verdiğini de ifade etmekteydi. Gene Bakanın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Dünya ortalaması 2000 hastaya 1 doktor iken, 1927 itibarıyla bizde bu oran 5516 hastaya 1 doktordur Bkz. Sait Aşkın, "Atatürk

ilgili olmasa bile göz hastalıkları ile ilgili 2003 yılında 1'i Sağlık Bakanlığına ait olmak üzere 8 hastane faaliyet göstermektedir²⁶.

Körler Memleketi Adıyaman

Osmanlı Devleti'nde Arabistan, Suriye ve bazı güney topraklarındaki kötü havadan dolayı bu bölgelerde yaşayanlar ve özellikle memurlar çeşitli göz hastalıklarından dolayı rahatsız olarak görevleri ifa ederken zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu nedenle, 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Adıyaman, Besni, Gölbaşı, Suvarlı, Gölbaşı, Keysun, Sarıyaprak gibi birçok köy ve kasabada körlük olaylarına rastlanmaktadır²⁷. Bölge halkının başta traho olmak üzere çeşitli hastalıklardan dolayı körlük yaşanmasından dolayı Osmanlı Devleti, bu bölgelere sıhhiye elemanları göndermeye çalışarak bu hastalıkların önünü almaya çalışmıştır²⁸. Osmanlı Devleti'nde bu bölgeler gibi Adıyaman bölgesinde de bol miktarda, kötü havadan kaynaklanan göz hastalıkları yaygın olup her yıl bu göz hastalarına yenilerinin eklendiği görülmektedir. Nitekim 1898 yılına ait arşiv belgesinde Mamurat'ül El Aziz Vilayeti'nin Hısn-ı Mansur Kazası'nda uzun bir süreden beri devam eden Trahom hastalığı nedeniyle birçok kişinin rahatsız olduğunu ve bu sayıya ek olarak aynı yıl üç yüz kişinin de bu hastalığa yakalandığı konusunda yetkililere iki defa uyarılarda bulunarak gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Hısn-ı Mansur Belediye başkanlığı da bölgelerine gönderilecek cerrahlık bilgisine sahip göz hastalıkları konusunda uzmanlaşmış bir doktora aylık 1.000 kuruş maaş verebilecek güçte oldukları ifade edilerek acilen doktor gönderilmesi istenmiştir²⁹. Ancak bu konuda yapılan araştırmalarda istenilen vasıflara sahip Mülkiye Tıp Fakültesi'nde ve Haydar Paşa Hastanesi'nin göz polikliniğinden bir doktor bulunmadığından ve Askeri Doktor Jül Efendiye de askeriyede ihtiyaç duyulduğundan 1900'lere kadar Adıyaman bölgesine daimi olarak bir doktor gönderilememiştir. Bunun yerine Jül Efendinin geçici olarak gönderilmesi mevzuu bahis olmuştur³⁰. 1900 yılında yine göz hastalığından dolayı bir tabibin gönderilmesinin yazışmalara konu olmuştur. Bu yazışmada hastalığın eskiden beri ahaliyi sıkıntıya soktuğuna dikkat çekilerek gerekli tedbirlerin alınarak bölgeye askeri tıbbiyeden merhemler ve göz hastalıkları konusunda tahsil ve tecrübe sahibi Askeri Doktor Yüzbaşı Jül Efendi'nin Çifteler Çiftliğinden Hısn-ı Mansur belediye tabipliğine atanması kararlaştırılmıştır. Ancak 1900'lerde de asker olan doktorların görevlendirilmesiyle çözüm arayışı soruna bir çare olmamıştır. Nitekim daha sonraki dönemlerde bile Adıyaman bölgesine sürekli bir doktor tayin edilmediğinden dolayı yazışmalar devam etmiştir³¹. Bu yazışmalar sırasında Osmanlı Devleti yetkilileri bölgedeki hastalığın önlenmesi için geçici çözümler yerine kalıcı bir belediye doktorunun görev alması gerektiğinin farkındadırlar. Ancak göz hastalıkları konusunda yeterli doktor olmadığından bu sorun çözülememiştir³². Bu durum başka bölgelerdeki hastalar için de geçerli olmuştur³³. 1903 yılında Beyrut Hastanesi Doktoru Nikolaki Bey, Suriye ve Lübnan'daki köy ve kasabalarda da bu hastalığın hijyen eksikliğinden yayıldığını, aslında hijyen kurallarına dikkat edilerek bu

Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-50/aturk-doneminde-dogu-anadolu-1923-1938>.

²⁶ 80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923 - 2003), Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmet, Ankara 2004, s.8.

²⁷ Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015, s. 223-255.

²⁸ DH.MKT 287/56.

²⁹ DH.MKT. 2129/39.

³⁰ DH.MKT. 2226/131. Trahom, uzun yıllar sadece Adıyaman merkezinde değil aynı zamanda çevre yerleşim yerlerinde de etkili olmuştur. Nitekim Besni'de muhtemelen bu hastalıktan dolayı Suvarlı, Sarıyaprak, Hevidi gibi köylerde birçok kör bulunmaktadır. Bkz. Zeynel Özlü, *Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiret ve Aileler*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015, s.74-76.

³¹ DH.MKT. 2148/119; DH.MKT. 2226/131.

³² DH.MKT. 2226/131.

³³ DH.MKT.2186/109.

hastalıktan insanların kurtulabileceğini rapor etmiştir. Ancak buna rağmen bölgedeki askerlerin ve ahalinin dikkat etmediğini kaydetmiştir³⁴. Tıbbi ilaç ve doktor yetersizlikleri nedeniyle Osmanlı Devleti bu hastalıklar konusunda uzman yabancı doktorlar istihdam etmiş ve onları ödüllendirmiştir. Nitekim trahom, sıtma ve çocuk ölümlerine karşı mücadelede gösterdiği üstün hizmetlerinden dolayı Dr. von Düring'e II. Abdülhamit tarafından kendisine mirmiranlık (sivil paşalık) rütbesi verilmiştir³⁵. Trahomun önlenmesindeki çabalar ve önlemler yetersiz kaldığından bu hastalık Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak kalmıştır.

1926 yılında Adıyaman merkez çarşısı civarında muayene edilen 644 hastanın 584'ü ya trahomlu ya da kördür. Buna göre Adıyaman'da muayene olanların yüzde 90,2'si göz hastalığına yakalanmıştır. Bu dönemde Trahomla mücadele için Kaşif Bey isimli doktor görevlendirilmiş ve o da bölgedeki trahomlu hastaların sayısal verilerini tutmaya çalışmıştır.

Kör ve Trahomlu Yüzdesi	Toplam	Trahomlu Hasta	Muayene Hasta	Olan Mahalle
93		790	958	Kab Camii
92		734	1046	Hoca Ömer
92		680	705	Musalla
83 ³⁶		625	634	Yeni Pınar
97,5		549	563	Eskisaray
79,5		63	79	Ermeni
96		408	424	Sıratut

1927 yılında trahoma hastalığı artarak devam etmiş nitekim göz doktoru Eşref Bey'in raporunda 1926 yılında Kab Camii Mahallesindeki muayenede yüzde 93 olan trahomlu ve kör oranı bu sene yüzde 94.5 çıkmıştır³⁷. Şehir merkezinde hastalığın kırsal alana göre daha şiddetli seyrettiği köylerdeki trahomlu sayısından da anlaşılmaktadır³⁸.

Trahomun bölgede bu kadar yaygın olması "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin de dikkatini çekmiş ve Dr. Vefik Bulat ile Prof. Gözcü'nün raporları ışığında Malatya ve Adıyaman'da trahoma karşı mücadeleyi başlatmıştır. Körler Memleketi olarak da bilinen Adıyaman'da 20 yataklı bir hastane ile bir dispanser ve yine Malatya'da da 10 yataklı bir hastane ile bir dispanser açılmıştır. 1930 yılında Besni ve Kilis ilçeleriyle Gaziantep ilinde açılan trahom hastane ve dispanserleri ile mücadele ağı genişletilmeye çalışılmıştır³⁹. 1932 yılında Besni'deki Trahom'la mücadele için açılan merkez seyyar hale getirilmiştir⁴⁰.

³⁴ DH.MKT.2721/34.

³⁵Şennur Şenel, "19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:1 3, Sayı:1, Mart 2015Beşeri Bilimler Sayısı, s.263.

³⁶ Vefik Hüsnü, *II. Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Ankara 1927, s.49-50.

³⁷ Vefik Hüsnü, *a.g.e.*, s.49.

³⁸ Vefik Hüsnü, *a.g.e.*, s.49-51.

³⁹ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 54, Bahar 2014, s.129; Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları", s.174. Adıyaman'da halkın hastalığın nasıl pençesinde olduğunu Sadet Altay'ın cümlelerinde görebiliriz.

"Akşam Gazete'sinin 22 Haziran 1930 tarihli nüshasında İngiliz gazetelerinden birinin Adıyaman'da hüküm süren trahom hastalığıyla ilgili şu dikkat çekici habere yer verdiği belirtiliyordu: "Anadolu'da Hisnumansur havalisinde Adıyaman şehrinde 7.000 baliğ olan nüfusun 6.791 kişisi kör ve ebedi zulmet içinde olduğu anlaşılmıştır. Trahom göz hastalığı nesillerden beri erkek, kadın ve çocuklara sirayet ettiğinden bu umumi facia meydana gelmiştir. Adıyaman'da herkes kör olduğundan ve namahreme bakmak şöyle dursun herkes kendi zevce ve çocuğunu bile göremediğinden kadınlar çarşafı ve başörtüsünü çoktan terk etmiştir. Geceleri sokaklarda belediye fener yamaya lüzum görmemektedir. Trahom yalnız Adıyaman'da değil Hisnumansur'a

Besni'de 1931 ile 1932 yılları arasında Trahomla Yapılan Mücadele Cetveli

Yıl	Muayene Edilen Kişi Sayısı	Trahomlu Çıkanlar	Ameliyat Edilenler	İlaçlama Yapılanlar
1931	2642	2624	229	177324
1932	1465	1395	630	148631
1933	2027	2002	908	122660

41

Buna rağmen aynı yıl Adıyaman'da trahomlu kişiler nüfusun %72'sini oluşturmaktadır⁴². 1933 yılında Trahom Mücadele Reisi Dr. Kâşif Bey, Adıyaman Trahom Hastanesi Baştabibi Dr. Eşref Bey ve Seyyar Tabip Dr. Kemalettin Bey'dir. Bu görevlilerce yapılan bütün çalışmalara rağmen trahomlu sayısında azalma olmadığı gibi tam tersine bir artış söz konusu olmuştur. 1935 yılında hasta oranı %80'ne ulaşmıştır⁴³. Bu tarihten 1938'e kadar Adıyaman ve Malatya'da 8816 kişi hastanelerde ve diğer uygulamalarla 153.905 kişi ilaçlanarak tedavi edilmiştir⁴⁴.

1952 yılında Adıyaman'daki halkevi görülen ihtiyaç üzerine yapılan tadilat sonrasında sağlık merkezine dönüştürülmüştür. 1953 yılında Adıyaman'da sadece bir doktor bulunmaktadır⁴⁵. Bütün bu önlemlere rağmen Trahomla mücadelede istenilen sonucun alınmadığını 1963 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesinde hala bir buçuk milyon trahom hastası bulunması kanıtlamaktadır⁴⁶. Hot'un çalışmasında, 1960'ta Adıyaman şehir halkının yarısından fazlası ve taranan 100'e yakın köyde %70-80'nin hâlâ trahomlu olduğu tespit etmiştir. Bu nedenle 1960'larda birçok yerde Trahom hastanesi kapatılırken Adıyaman'daki hastane varlığını devam ettirmiştir⁴⁷.

Adıyaman'da hastalığın önünün alınamamasının nedenleri arasında hastalığın bulaşıcı olması kadar şehir ortamının sağlığa uygunluk konusundaki yetersizliği ve Suriye'deki çöllerden kalkarak atmosfere yayılan toz bulutlarının başta yağmur ve diğer hava olayları şeklinde bölgedeki havayı bozması sayılabilir. Ayrıca 1970'lerin sonuna kadar şehir içme suyu şebeke halinde dağıtılamadığından şehir halkı su ihtiyacını ya kendi evlerindeki ya da komşularının bahçelerinde açmış oldukları su kuyularından sağlamaktaydılar. Su teminindeki bu durum trahom konusundaki şehrin hijyen durumunu olumsuz olarak etkilemiştir. Bu durumu sağlık personelinin eğitimi ve uygulama düzeyi de olumsuz etkilemiştir. 1953 yılında Besni Trahom hastanesinde incelemelerde bulunmak için gizlice hastaneye gelen Besni kaymakamı Hasan Lüleci ile Jandarma Komutanı Yüzbaşı Mustafa Batur, paslı bıçak buldukları

tabi diğer 48 köyde de şiddetle hükmünü icra ediyor. Hükümet bu faciayı haber aldığından derhal şiddetle ve acele tedbirler ittihaz etmiştir. Bu cümleden olarak 250.000 lira tahsisat vermiş ve bununla tedavi başlamıştır. Trahomdan muzdarip olup muhtacı tedavi 155.144 hasta vardır.” “Körler Memleketi”, Akşam, 22 Haziran 1930” Geniş bilgi için Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945); Sadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları”, s.183.

⁴⁰ İnci Hot, Ülkemizde Trahom İle Mücadele, s.24.

⁴¹ Kâşif Ömer, a.g.e., s. 201.

⁴² Sadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları”, s.174.

⁴³ Sadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları”, s.175, 187. 1934 yılında hastalıkla mücadele için baştabip, 1 asistan tabip, 1 seyyar tabip, 1 eczacı, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi, lüzumu kadar müstahdem bulunmaktadır. Bkz aynı eser s. 181.

⁴⁴ Mehmet Karagöz, “Cumhuriyet'in Modernleşme* Sürecinde “Malatya” (1930-1938) “Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science* Cilt: 18, Sayı: 1 s.315.

⁴⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/TBMM/d09/c023/b092/tbmm090230920096.pdf>
B:925.6.1953 0 2

⁴⁶ 1/ŞUBAT/1963 DICLE-FIRAT , s.35.

⁴⁷ İnci Hot, “Ülkemizde Trahom İle Mücadele”, *Tip Etiği-Hukuku Tarihi*, Cilt:11, Sayı:1, 2003, s.27.

için ilaçlama memuru Hacı Dinel ile hademe Mevlüt Boyaşan'ı tokatlamışlardır. Hatta bu durum TBMM gündemine kadar gelmiştir⁴⁸.

1967 yılında Trahomla mücadele için Adıyaman'daki 25 kişilik Trahom hastanesine ek olarak bir ayakta tedavi dispenseri ile iki tedavi evi bulunmaktadır. Hastanede bir doktor ile iki hemşire yardımcısı görev alırken diğer merkezlerde üç sağlık memuru görev almaktadır. Ayrıca bu görevlilere ek olarak kasaba ve köylerde gezici olarak faaliyet gösteren 42 göz ilaçlaması yapan görevli bulunmaktadır⁴⁹. 1973 yılına gelindiğinde Trahomla ilgili sorunlar çözülemediği gibi hastanede bulunan doktorun göz hastalıkları konusunda uzman olmayıp pratisyen olması ildeki hastalıkla olan başarıyı gölgelemiştir. Bu dönemde hemşirelerin muhtemelen tayini çıktığı için doktorla birlikte 4 sağlık memuru ile 40 seyyar göz ilaçlama görevlisi bulunmaktadır.

İlaçlanan Köy ve Okullardaki Hasta Sayısı

Yıl	1968	1969	1970	1971	1972-73
Köy ve Okullarda ilaçlanan Hasta Sayısı	267041	124988	109130	68173	76823
Köy ve Okul Sayısı	230	239	245	304	307
Trahoma Bağlı Tek Gözün Körlüğü	-	20	58	68	27
Trahoma Bağlı İki Gözün Körlüğü	-	4	62	44	22
Diğer Saiklere Bağlı Tek Gözün Körlüğü	-	12	87	111	36
Diğer Sebeplere Bağlı İki Gözün Körlüğü	-	7	53	64	15
Taranan Nüfusa Göre Trahomun % Oranı	15	22	15	13	12

50

Yukarıdaki tablodan de anlaşılacağı üzere Trahom bütün ilaçlama çalışmalarına ve tedavi çabalarına rağmen zaman zaman artışlar göstermektedir. 1971 yılında trahomlu hasta sayısı 3500 ve %14 ile en yüksek orana sahip olan il Adıyaman'dır. Bu tarihte Adıyaman Trahom Hastanesinde mevzuat gereği göz doktoru bulunmamaktadır⁵¹.

Hafızlık Eğitim ve Engellilerin Topluma Kazandırılması

Trahom hastalığına bağlı olarak artan körlük vakalarından dolayı Adıyaman'daki halkın bir kısmı ve özellikle azınlıklar çocuklarını misyonerlerin Urfa bölgesinde açmış oldukları okula göndermişlerdir⁵². Bu konuda özellikle Miss Corinna Shattuck'un Urfa'daki çalışmaları oldukça etkili olmuş ve bölgede kendisine yönelik olumlu yansımaları olmuştur. Nitekim 1896 yılında bir grup tarafından Shattuck'a yönelik saldırı bölge halkından Bezik Efendi, Hasan Efendi, Mustafa Efendi, Durak Efendi, İsa Efendi ve Said Efendi tarafından engellenmiştir. Bu kişiler The New York Times

⁴⁸<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c023/b092/tbmm090230920096.pdf>.

B:925.6.1953 0 2. İnci Hot, Mardin'deki trahom sayısının azalmasının temelinde şehre temiz içme suyu şebekesinin getirilmesinin büyük etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Bkz İnci Hot, "a.g.m.", s.27. Nitekim yıllıklarda da Trahom'un azalması da içme suyunun getirilmesiyle büyük bir paralellik olduğu görülmektedir. Bugün Adıyaman'da yaşlılar, şebeke suyunu boru suyu olarak tanımlamaktadırlar. Bunun en büyük nedeni şebeke suyu olmadığı dönemlerde su, evlerin avlusundaki kuyulardan temin edilirdi. Bu kuyularda genellikle beklemiş olduğundan genellikle su kokmuş veya tadı bozulmuş olurdu. Bu nedenle hala kahvehanelerde bugün bile ihtiyarlar tarafından su istenirken boru suyu tabiri kullanılmaktadır.

⁴⁹ 1967 Adıyaman İl Yıllığı, Adana 1967, s. 57.

⁵⁰ 1973 Adıyaman İl Yıllığı, İstanbul 1973, s.97, 101.

⁵¹ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/Tutanak/Cs_/t10/c065/b067/cs_100650670095.pdf

⁵² İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körlük Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, Sayı:14, 2011, s. 77.

Gazetesi'nde övülmüşlerdir⁵³. Urfa'daki Okulu daha sonraki dönemlerde Malatya ve Beyrut'taki okullar takip etmiştir⁵⁴. Azınlıklara yönelik misyonerler tarafından açılan okullar Cumhuriyetle birlikte kapatılmıştır. Ancak azınlıkların kendilerinin açmış oldukları okullar varlığını uzun bir müddet sürdürmüştür⁵⁵.

Trahom Adıyaman'da sadece yetişkin bireyleri vurmamış aynı zamanda Adıyaman'da eğitim faaliyetlerini de engellemiştir. Sağlık Bakanlığı'nın Trahomla Mücadele Faslı'nın 102. Maddesi uyarınca "trahom mücadele muntıklarında ve gerekse memleketin sair aksamında trahomun sâri devresine musap olan hastaların bu devre devam ettiği müddetçe mektep, fabrika, imalathane veya sair resmî, hususî müessesata devamları men olunur. Trahom mücadele muntıklarındaki çocukların tedrisatı için Sıhhat ve Maarif Vekâletlerince müştereken hususi tedbirler ittihaz olunur"⁵⁶ ibaresinden dolayı çocuklar okullara gidememiş ve gidenler arasında da trahomlu veya sağlıklı şeklinde önleyici bir ayırmacılık yapılmıştır. Bu anlayış uyarınca 1930'lu yıllarda hastalığın yayılmasına bağlı olarak Trahomlu öğrencilerin diğerlerinden ayrılması ve hastalığın yayılmasının önüne geçilmesi için bu öğrencilerin okulları ayrılmıştır. 1933-1934 yılında bu şekilde Besni ve Adıyaman'da birer okul bulunmaktadır⁵⁷.

Sağlıklı bireylerin hastalanmaması ve hastalığın mümkün merteye en az hasarla atlatılması için yapılan bu girişimlerin öte yanında bu hastalığın kurbanı olmuş kimseler için devlet tarafından Adıyaman'da herhangi bir kültürel veya sosyal bir etkinlik yapılmamıştır. Nitekim 1967 ve 1973 yıllarına ait olan Adıyaman İl Yıllıklarında ilde gerçekleştirilen kurs, eğitim öğretim ve kültürel konulardaki istatistikler yer alırken âmâlara yönelik herhangi bir sosyal program bulunmaktadır⁵⁸. Bunun en büyük nedeni olarak devletin maddi imkanlarının yetersiz olmasının etkisi büyüktür. Bu nedenle âmâlara laik eğitimin gerektirdiği eğitim verilemediği gibi bunun alternatifi olan dini eğitim yoluyla onların hayata dahi edilmesi meselesi devletin sahip olmuş olduğu laiklik anlayışı nedeniyle görmezden gelinmiştir. Nitekim T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 1938 yılında bu tür engellilere artık hafızlık eğitimi veren Darülhuffaz gibi kurumların faaliyetlerinin tasvip edilmediği ve köhne kurumlar olduğu belirtilmiştir⁵⁹. Bu kayıttan biz körlere bu tür eğitimler verildiği belirtilse de biz fonlardan veya arşiv tasniflerinden böyle bir şeye tesadüf edemedik. Sonuç ne olursa olsun bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Adıyaman'daki hafızlık eğitimi devletin ilgisizliğine rağmen halkın bir merhamet nişanesi olarak kendiliğinden gelişimini sürdürmüştür.

İslam tarihinde ve hafızasında âmâ insanlar için önemli bir yer ve anlam vardır. Zira bizzat Hz. Muhammed'in müezzini Ümmi Mektûm âmâ yani görme özürlü olup bir gün peygamberin huzuruna çıkıp ondan bilgi almak isterken Hz. Peygamber kibirli bazı müşrik liderler ile görüşmektedir. Onun bir sorusu üzerine Hz. Peygamber çok meşgul olduğu için yüzünü ekşitip öteye dönmüş, yanındakileri dinlemeye devam etmişti. Kur'an-ı Kerim'in 80. Sûresi olan Abese Sûresi, işte bu olaya binâen nazil olarak peygamberin uyarılmasına neden olmuştur. Yine Hz. İsa'nın anadan doğma kör olanları iyileştirmesi ve Hz. Yakup'un gözlerinin kör olmasının yanı sıra "Kur'an'ı ezberinden okuyan kimsenin misali, vahiy kâtibi olan değerli ve güvenilir meleklerle beraberliktir. Kendisine zor geldiği halde Ku'an okumaya devam eden kimseye de iki sevap vardır."⁶⁰ "Hz Peygamber (sas) Uhud şehidlerin den iki kişiyi bir kefende

⁵³ The New York Times, "These Turks Are Heroes", February 24, 1896.

⁵⁴ Sezai Balcı, *a.g.e.*, s.151-154.

⁵⁵ Hür Söz, 24 Ekim 1950, s.4.

⁵⁶ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Kanunu No: 1593 Resmi Gazete: 6 Mayıs 1930 - Sayı: 1489

⁵⁷ İnci Hot, "a.g.m.", s.26.

⁵⁸ 1967 Adıyaman İl Yıllığı, s. 67-72.

⁵⁹ Sağır, Dilsiz ve Körlük Müessesesi 1923-1938, s. 1-2.

⁶⁰ Sahih-i Buhari 1794. Hadis

birleştirir (ya bir kefene iki kişiyi sarar ya da bir kefeni ikiye bölüp iki kişilik yapar) "Hangisi kuranı daha çok ezberine almıştır?" buyurdu. Kendisine bu ikisinden biri işaret edildiğinde, kabirdeki lahde önce onu koyar. "ben bunlar hakkında kıyama günü şahitlik yapacağım" buyurdu. Yıkanmadan cenaze namazı kılınmadan kanlarıyla defnedilmesini emir buyurdu."⁶¹ gibi hadisler İslam toplumlarında engellilere ve özellikle âmâlara yönelik daha duyarlı bir tutum takınılmasına neden olmuştur.

Adıyaman'da kör sayısının Trahom hastalığı nedeniyle çok fazla sayıda olmasından dolayı halk hibir ücret ve karşılık beklemeden âmâları hafız olarak yetiştirerek sosyal bir çözüm bulmuştur. Bu sayede görme engellilerin toplumsal yaşama dinin koruyucusu unvanıyla katılımı sağlamıştır. Çünkü hafız kelimesi Arapça "korumak, ezberlemek" anlamına gelen hıfz kökünden türemiş bir sıfattır ve "koruyan, ezberleyen" anlamlarına gelmektedir.

Adıyaman'da uygulanan hafız yetiştirme programında veya etkinliğinde âmâ bireyler belirlenen camii hocasının veya hıfza aracı olacak ferdin bulunduğu mevkie akrabaları ya da çevredekiler tarafından götürülerek eğitim başlatılırdı. Ancak daha önceden belirtildiği gibi âmâların eğitimi devlet politikası olmayıp halk arasında kendiliğinden gelişen bir sosyal davranış örüntüsüdür.⁶² Bu özelliğinden dolayı bu eğitimde, tabi olarak imkânların eksikliğinden de kaynaklı, âmâlar için herhangi bir körler alfabesi kullanılmamasıyla da farklılık göstermektedir. Bu nedenle eğitimde daha çok işitsel yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemde hafız adayını camii hocasının veya Kuran-ı Kerim bilen birinin huzurunda oturur onun söylediklerini tekrar ederdi. Bu tekrarlar sayesinde belirlenen bölüm/cüz hafız adayına ezberletilirdi. Gün boyu namaz vakitleri aralarında süren bu eğitim sonunda hafız olmayı başaran bireyler bundan sonra hafız unvanını alarak toplumda daha saygın bir konuma ulaşmış olurdu. Hafızlık eğitiminde bulunan Sadık Tunç (51) , Adıyaman'da âmâ mevlithanlardan Eşref'in hafızlık eğitiminde kendisine Diyanet işlerine bağlı Kab Camii kuran kursunda 1980 yılında kuran okuyarak onun kuranın cüzlerini ezberlemesinde yardımcı olmuştur. Hafızlık eğitimi için Kuran-ı Kerim'i iyi derece okuyabilen kişiler dahi imamın olmasına gerek kalmadan âmâlara yardımcı olarak onların eğitimine yardımcı olmuşlardır. Bu kişilerden Sadık Tunç'a göre hafızlık eğitiminde bulunan âmâların çok çabuk öğrendiklerini hatta beş defalık bir tekrardan sonra bölümleri hafızalarına aldıklarını belirtmiştir. Kendisi de bir dönem bu hastalığa yakalanan Sadık Tunç, görme sorununun olduğu bu sürecin oldukça zor olduğunu belirtmektedir⁶³. Bu dönemde özellikle Kab Camii, Ulu Camii, Eskişaray Camii ve Yeni Pınar Camii'nin hafızlık eğitiminde kullanılan mekânlar olduğu görülmektedir. Hoca Ömer Mahallesinden 01.02. 1918 doğumlu Halit Sağlam, Ulu Camii hocası Gani Hafız'dan bu şekilde eğitim alarak hafız olmuştur.

⁶¹ Sahih-i Buhari 676. Hadis

⁶² 1967 Adıyaman İl Yıllığı, s. 67-72.

⁶³Sadık Tunç, Doğum Tarihi: 01.04.1965/Adıyaman/Merkez Dişbudak Köyü.

Bu resimdeki hafızların tamamını tespit etmek mümkün olmadı. Ancak sağ baştaki hafızın Şambayat'lı Ahmet Özer olduğu bilinmektedir.

Bu aşamadan sonra hafız olan âmâ yeni edindiği bilgi ve yeteneğini kullanması için düğün, taziye, çocuklara ad koyma ve mevlit gibi dinî törenlere veya sohbetlere etkin bir katılımcı veya katılımcılar olarak yer alır ve saygı görürlerdi. Bu tür organizasyonlara giderlerken genellikle yanlarında bir çocuk veya yardımcıyla gittikleri gibi bazen de bir araya gelerek kol kola girerek giderlerdi. Bu tür sohbetlerde ve törenlerde başköşeye oturtuldukları gibi sofralarda da en iyi yer kendilerine ayrılırdı. Bazıları da bizzat eğitim veren bu kurumlarda Hafız Abuzer gibi müezzinlik ve kayımlık yapmışlardır. Görüldüğü gibi başka toplumlarda veya ülkelerde amalar engelli vatandaş olarak dışlanıp ikinci sınıflara doğru itilirken Adıyaman'da verilen hafızlık eğitimi sayesinde dinin koruyucusu unvanını alarak toplumsal yaşamda toplum nazarında normal bir bireyin erişemeyeceği bir saygın konuma ulaşmışlardır. Bazen âmâ bireylerin toplumun onlara göstermiş olduğu şefkat ve merhametten ötürü tamir ve çeşitli araç gereçlerin yapımın da uzmanlaştıkları görülmüştür⁶⁴.

Adıyaman'da âmâlara hafızlık eğitimi ile toplumda saygınlık ve statü kazandırılırken bir taraftan da Adıyaman'da hafız kelimesinin anlamında bir kayma olarak âmâ veya kör anlamında kullanılan bir tabire dönüşmüştür. Halk arasında şahısların birbirlerinin görme kusurlarını betimlemek için hafız kelimesini darb-ı mesel halinde kullanılır. Ancak 1980'lerden itibaren Trahom hastalığıyla yapılan mücadelenin başarılı olmasına bağlı olarak zamanla bu hastalıktan âmâ olanların sayısının azalmasına bağlı olarak hafızlık eğitimi de azalamaya yüz tutmuş ve günümüzde bu eğitim Adıyaman da artık bu şekilde verilmemektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Mısır ve Suriye'den yayılan Trahom hastalığı nedeniyle Adıyaman'da birçok kişiyi etkileyerek onların görme yeteneklerini kaybetmelerine neden olmuştur. Bu hastalık Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete miras

⁶⁴ M. Fatih Alkayış, *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler*, Öncü Kitap, Ankara 2012, s.128.

kalarak etki ve yaygınlığını sağlık şartlarında iyileştirmelere bağlı olarak farklı şiddetlerde varlığını uzun süre sürdürmüştür. Hastalık nedeni ile ahalinin büyük bir bölümü körlük tehlikesi geçirmiş ve nitekim bir kısmı da bundan muzdarip olarak gözlerini kaybetmiş ve görme engelli olarak hayatını devam ettirmek durumunda kalmıştır.

Dünyanın birçok yerinde engellilere negatif ayrımcılık yapılarak toplumsal hayattan dışlanırken Adıyaman'da -görme özürülülere devlet desteği olmadan- kendiliğinden gelişen, bir halk hareketi olarak özürülülere verilen hafızlık eğitimi sayesinde onlar topluma saygın bireyler olarak kazandırılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetle birlikte âmalara ve engellilere dini eğitim verilmesi yeni kurulan cumhuriyetin yapı taşlarına ters düşmekteydi. Buna rağmen Adıyaman'da halk kendi kendine 1970'lerin sonuna kadar âmalara hafızlık eğitimi vererek onların daha rahat bir şekilde hayata tutunmalarına yardımcı olmuştur. Bu durum Adıyaman'a şebeke içme suyunun getirilmesi, devletin sağlık alanındaki imkan ve kabiliyetlerinin artmasına bağlı olarak Trahom hastalığı azalmış ve körlük olayları artık yok olmaya yüz tutmuştur. Bu durumda körlerin hafızlık eğitimiyle topluma entegre olmaları ihtiyacını kendiliğinden ortadan kaldırmıştır.

KAYNAKÇA

OSMANLI ARŞİVİ

DH.MKT 287/56.

DH.MKT. 2129/39.

DH.MKT. 2226/131.

DH.MKT. 2148/119.

DH.MKT. 2226/131.

DH.MKT.2186/109.

DH.MKT.2721/34.

1967 Adıyaman İl Yıllığı, Adana 1967.

1973 Adıyaman İl Yıllığı, İstanbul 1973.

80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923 - 2003), Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmet, Ankara 2004.

DICLE-FIRAT 1/ŞUBAT/1963

Kadircan Keskinbora, "Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihçesine Bakış", Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t10/c065/b067/cs_100650670095.pdf

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c019/b090/tbmm080190900601.pdf>

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c008/b091/tbmm090080910264.pdf>

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c023/b092/tbmm090230920096.pdf>. B:925.6.1953 0 2

İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, Sayı:14, 2011, s. 65-86.

İnci Hot, " Ülkemizde Trahom İle Mücadele", *Tıp Etiği-Hukuku Tarihi*, Cilt:11, Sayı:1, 2003, s. 22-29.

Kâşif Ömer, Muhtasar Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzama Hastalıkları, Doğruöz Matbaası, 1934.

M. Fatih Alkayış, *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler*, Öncü Kitap, Ankara 2012.

- Mehmet Karagöz, "Cumhuriyet'in Modernleşme* Sürecinde "Malatya" (1930-1938) "Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science* Cilt: 18, Sayı: 1.
- Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c.3-4, İstanbul 1973.
- Ömer Faruk Yelkenci, *Türk Modernleşmesinde II.Abdülhamit'in Eğitim Hamlesi*, Kaknus Yayınları, İstanbul 2010.
- Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi", *OTAM*, XXXII/53, 2013, s.55-76.
- Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)," *CTAD*, Yıl:12, Sayı 23 Bahar 2016),
- Sadet Altay, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tokat Vilayetinde Sağlık Hayatı ve Sorunları (1923-1938)", *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012. Cilt III*, Tokat .
- Sadık Tunç, Doğum Tarihi: 01.04.1965/Adıyaman/Merkez Dişbudak Köyü.
- Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi 1923-1938*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, İtimat Basımevi, İzmir 1938.
- Sahih-i buhari 1794. Hadis
- Sahih-i buhari 676. Hadis
- Sait Aşkın, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-50/ataturk-doneminde-dogu-anadolu-1923-1938>.
- Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır ve Körler Mektebi*, Libra Kitap:83, İstanbul 2013.
- Şennur Şenel, "19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele",*Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:1 3, Sayı:1, Mart 2015Beşeri Bilimler Sayısı
- Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 54, Bahar 2014, s. 121-152.
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Kanun No: 1593 Resmi Gazete: 6 Mayıs 1930 - Sayı: 1489
- Vefik Hüsnü, *II. Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Ankara 1927.
- Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, PegemA Yayınları, İstanbul 2012.
- Zeynel Özlü, *Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiret ve Aileler*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015.
- Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Birinci Baskı, Gaziantep 2015.